

ועכשיו כשהוא אומרו בגזרת המלך עליו, אינו יכול שלא לטהר את לבבו עובר לאמירתו, ולהתחרט על כל מה שעשה שלא כמצוה, ועל כל אשר לא שמע ולא עשה ככל המצוה אשר צוהו בוראו. כיון שטהר לבבו תחילה, הרי הוא יכול אחר כך לומר בפה מלא כל האמירה הזו. היא היא האמירה והוא הוא הוידוי ואי אפשר לזו בלי זה. (מתוך ספר התודעה לזקני רבי אליהו כי טוב זצ"ל, ח"ב ד. וע"ע מי השילוח ח"ב תבוא; פרוש המלבי"ם שם; מפרשי המשנה מע"ש ה"ג; הון עשיר שם; כו"פ מב, ועוד.

אולי יש מקום לבדוק השערה נוספת, 'יודוי' כמו 'יודוא' (ומצוי חילוף 'ו' וא' בכגון זה), והיינו שמוודא ומברר שנהג במעשר כדקין).

פרפראות לחכמה

וכתבו עליו את כל דברי התורה בשבעים לשון, שנאמר באר היטב — צירוף אותיות 'היטב' באופן זה: ה, הי, היטב — עולה 70. (עפ"י עשרה מאמרות חקור הדין יא; מהרש"א; ראשון לציון. וע' בעל הטורים, רא"ם וגור אריה — תבוא כו,ח).

דף לג

הערות ובאורים בפשט

'כל השואל צרכיו בלשון ארמי אין מלאכי השרת נזקקין לו, לפי שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי. והתניא... לא קשיא, הא ביחיד הא בצבור... ואב"א גבריאל הוה, דאמר מר בא גבריאל ולימדו שבעים לשון' — נחלקו הראשונים בדבר; יש אומרים לאו דוקא ארמית אלא גם שאר הלשונות אין המלאכים מכירים, (שאינן לשון בעצם אלא סימנים הסכמיים). כן היא דעת הרי"ף (ברכות פ"ב). ונקטו ארמית לרבותא, אף על פי שהיא לשון התרגום וניתנה מסיני (פ"ק דמגילה), וגם נשתלשלה מלשון הקודש — אין המלאכים מכירים אותה. (מהרש"א ומהר"ל; עשרה מאמרות — אם כל חי א, לא).

והקשו התוס' (בשבת יב) הלא המלאכים יודעים אפילו מחשבות הלב?

(השפת-אמת שם תמה מנין להם זאת, והביא שבוהר איתא להפך, שאין מחשבות הלב גלויים למלאכים. ומבנהג"א (או"ח קא, ד) משמע לכאורה שהדבר שנוי במחלוקת התלמוד והזוהר. ע"ש. וע' במעדני-יום-טוב על הרא"ש — ברכות פ"ב ב. והשלה"ק (עשרה מאמרות מאמר שני ע, הגהה ה) נקט דברי הזוהר שאין המלאכים יודעים מחשבות, וכתב שהגמרא אינה חולקת על כך, ע"ש).

ולכן כתב הרא"ש בפסקיו (ברכות פ"ב ב. אבל בתוספותיו כאן כתב אחרת. וע"ע) שהמלאכים יודעים ומבינים את כל הלשונות, אלא שאינם נזקקין להעלות תפילות שבארמית, מפני שלשון זו מגונה בעיניהם. ודוקא ארמית ולא שאר לשונות. (והטעם, לפי שהיא שיבוש לשון הקודש. ולפי זה הוא הדין לשאר לשונות שבאו משיבוש לשון הקודש, כמו שכתב הרמב"ם על השפה הערבית — 'מעדני יום טוב' שם). וכבר הקשו המפרשים (ע' ר"ש משנץ; באר שבע ועוד) שמסוגיתנו מוכח שאינם מבינים ארמית, מכך שהביאה הגמרא ראייה מגבריאל שלימד ליוסף שבעים לשון, הרי משמע לכאורה שהנידון הוא הבנתם והכרתם בלשון.

נ'ומהר"ל בחדושי אגדות תירץ באופן אחר את קושית התוס'; אכן יודעים המלאכים את המחשבות, אבל אינם מכירין את הלשון, והרי בתפילה לא סגי במחשבת הלב, ואין נזקקין להעלות תפילתו אלא כשמדבר, ודיבור זה אינו מובן להם. ובספר באר שבע תירץ: הטעם שאין המלאכים מבינים לשון ארמי, לפי שרצה הקב"ה שלא יבינו כשאנו אומרים תפילות נאות ותשבחות גדולות בלשון ארמי, כדי שלא יתקנאו בנו. שתי השיטות הובאו להלכה באו"ח קא.ד.

'הא ביחיד הא בצבור' — שהציבור אינו זקוק למלאכים להמליץ אלא הקב"ה בעצמו מקבל תפילתם, וכמו שאמרו 'כל בי עשרה שכינה שריא'. וכיצא בזה איתא בגמרא בשבת (יב:), שלהתפלל על החולה בפניו אפשר אף בארמית, לפי ששכינה עמו (והובא להלכה בשו"ע יו"ד שלה, ובמשנ"ב קא, טז. וע' עיני כל חי' לר"ח פאלאג'י).

ויש אומרים שכל תפילה הקבועה לציבור, אפשר לאמרה בארמית, אפילו ביחיד. (ע' רא"ש שם וטושו"ע או"ח שם).

ויש מי שכתב שאדם גדול, שאין תפילתו צריכה שמירה מן המקטרגים, יכול להתפלל בארמית, כמו שמצינו ברשב"י שהיה מתפלל כמה תפילות בארמית. (בן יהוידע. וקשה לפי זה מהו שהקשו בשבת שם על רבי אלעזר 'היכי עביד הכי').

'יוחנן כהן גדול שמע בת קול מבית קדש הקדשים שהוא אומר, נצחו תליא דאזלו לאגחא קרבא לאנטוכיא. ושוב מעשה בשמעון הצדיק ששמע בת קול... וכתבו אותה שעה וכיוונו...' — יש להבין לאיזה צורך יצאה בת קול זו ומה נפקא מינה בדבר? וגם מה ענין הכוונת השעה, וכי להראות גדולת כהן גדול עשו כן? — אך באמת הקול הוא הגזרה מאת הקב"ה שגזר למעלה אז, ועל ידי הקול נצחו תליא באותה שעה וכן נהרג גסלקגס ובטלו גזרותיו, והכהן הגדול שנכנס לקדש הקדשים שמע הגזרה מן השמים, ושמע הקול ממש מהשי"ת. (עפ"י פרי צדיק — מוצאי יוכ"פ ב)

'ובלשון ארמי היה אומר' — הוצרכו לומר זאת, לפי שברייטא זו במגילת תענית היא כתובה, השנויה בארמית. ולכך מפרש שנוסח הארמי האמור אינו רק מלשונה של הברייתא, אלא בלשון זו ממש נאמרה הבת"קול. (הרד"ל)

(ע"ב) 'בדבר זה זייפתי ספרי כותיים (פרוש: העמדות בחזקת מזוייפים — המאירי), אמרתי להם: זייפתם תורתכם ולא העליתם בידכם כלום, שאתם אומרים אלוני מורה, אף אנו מודים שאלוני מורה שכם, אנו למדנוה בגזרה שוה אתם במה למדתום' — הכותים כתבו בספריהם 'אלוני מורה שכם', וזהו שטען להם: הלא אתם שאינכם מאמינים במסורת תורה שבעל פה, מנין לכם זאת. והרי אתם סותרים את שיטתכם, וספריכם מזוייף מתוכו. (עפ"י מאירי ורד"ל, עפ"י הירושלמי. וע' בחידושי ר' מאיר שמחה ובחדושי הנצי"ב).

'רבי אלעזר אמר... בארץ הכנעני — ארץ חוי היא. הישב בערבה — והלא בין הרים וגבעות הן יושבין. מול הגלגל — והלא לא ראו את הגלגל. רבי אליעזר בן יעקב אומר...' — כמה ממפרשים אחרונים (הרש"ש; הרד"ל; חידושי רבי מאיר שמחה) נטו מפרוש רש"י והסבירו שכל דברי רבי אלעזר הינם תמיהות על השיטה הקודמת; אי אפשר שהכוונה לגרזים ועיבל שבשכם, כי הלא שכם

נמצאת בארץ החי ולא בארץ הכנעני, ובין ההרים היא יושבת לא בערבה, וגם אינה רואה את הגלגל [שמשמע לו מול — נכוחה ורואה אותה].
ואמנם לא מסתבר שנחלקו על מיקומם של הר גריזים והר עיבל, וגם מכמה מקומות משמע שאותם הרים היו ידועים לכל — אלא דעת רבי אלעזר (כמובא בירושלמי) שהיו להם סמוך לירדן שתי גבושיות, וקראו להן כך — 'גריזים' ו'עיבל' (תוס' רא"ש ועוד).
ולפי פירוש זה, רבי אליעזר בן יעקב בא לתרץ שיטת רבי יהודה וליישב טענותיו של ר"א, שכל אותם ביטויים אינם אלא להראות להם הדרך.

'בכל יום ארון נוסע אחר שני דגלים...' — אף על פי שנאמר וארון ברית ה' נסע לפניו דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה — רק באותם שלשה ימים הלך לפניו, ליישר להם הדרך ולהביאם מיד לארץ, והקב"ה חשבה לטובה, והם חשבו לרעה והתאוננו ושוב לא הלך לפניו אלא באמצע עד בואם אל הירדן.
ועוד יש לומר: בכל המסעות היה הארון הולך לפניו, אלא שתחילה היו נוסעים דגל מחנה יהודה ודגל מחנה ראובן ואח"כ מחנה הלויים, והארון היה נושא את נושאו ועובר לפניו ומקדימם. (עפ"י ראב"ן צה, ח)

'בכל יום ויום לויים נושאים את הארון, והיום נשאוהו כהנים... בשלשה מקומות נשאו כהנים את הארון...' — מכאן הקשה הרמב"ן (בהשגותיו לספר המצוות, שרש שלישי) על מה שכתב הרמב"ם (שם במצות עשה לד) שהלויים לא נשאו את הארון אלא במדבר, אבל משנכנסו לארץ ואילך, ניטלה המצוה מן הלויים וניתנה לכהנים. והרי כאן משמע שרק ביום שנכנסו, ובשלשה מקומות בלבד, נשאוהו הכהנים?
וב'מגילת אסתר' (שם) יישב דברי הרמב"ם, שמה שאמרו 'והיום נשאוהו כהנים' הכוונה להוציא משלפניו, כלומר עד עתה הלויים נשאוהו, והיום, ומהיום ואילך — הכהנים. ומה שאמרו 'בשלשה מקומות' — פירוש, שבהם הוזכר כן בפירוש בכתובים. (וע"ע בענין שיטת הרמב"ם — בחידושי מרן ר"ז הלוי, במכתבים שבסוף הספר)

ענינים וטעמים

'בת קול' — פרשו התוס': (בסנהדרין יא.) לפי שלא שמעו קול היוצא מן השמים ממש, אלא קול הנולד ('בת קול') מאותו הקול. כעין הד החוזר מחמת קול אחר.
השימוש ב'בת קול' החל לאחר שנפסקה הנבואה בישראל (סנהדרין יא.). והאריך לבאר ענין זה רבנו צדוק הכהן זצ"ל מלובלין (דובר צדק עמ' 142 והלאה): לאחר חורבן הבית, כשפסקה הנבואה, שהיא דבר ה' אל האדם באופן גלוי ומפורש — נסתלקה ההכרה המפורשת שהש"י מדבר עמו, ונשתנתה השמעת הקול משמים להיות בדרך מסותרת. היו שומעים קול טבעי מאדם כלשהו המשוחר לתומו, כך שבעל הקול בעצמו כוונתו לדבר אחר, ואולם השומע שהיה בעל רוח הקודש, שמע והבין וידע שמשמים כיוונו להשמיעו וללמדו דבר פלוני.
וביאר שם שענין ה'בת-קול' הוא מקביל — במהות הענין, וכן בתקופה — להתפתחות התורה שבעל

פה, בתלמוד בבלי, שמצד אחד כינוהו (בסנהדרין כד.) 'חושך', לפי שנראה כחכמה אנושית מבני אדם, אך לאמיתו של דבר, התלמוד כולו הוא דבר ה' בהעלם, כענין ההד החוזר מהארץ, כך דברי החכמים הוא ה'הד' המתגלה בעקבות קול ה' המסותר שנכנס ללבותיהם. ולכן הבת-קול הראשונה, מצאנוה אצל שמעון הצדיק (כאן), שהוא משיירי כנסת הגדולה וראש חכמי המשנה — התורה שבעל פה. עד כאן מדברי הכהן ז"ל. עוד בבאור 'בת קול' ומשמעותו המילולית — ע' מורה הנבוכים לרמב"ם ב, מב; תוס' יום טוב — יבמות טז,ו; אמת ליעקב.

'בכל יום ארון נוסע אחר שני דגלים, והיום נסע תחילה' — לפי שבחו"ל אין השכינה שרויה אלא בתוך ישראל, לכך ארון העדות היה באמצעם, אבל כשנכנסו לארץ, היתה השכינה הולכת תחילה, להורות שהוא אלקי הארץ הזאת (מהרש"א, עפ"י רמב"ן). וגם להורות שנותן להם את הארץ הזאת בעבור ישמרו חוקיו ותורותיו ינצורו (בן יהוידע).

'ככתבם וכלשונם'

נראה מבואר, שכל ברכות התפלות מיוסדים על אדני פז במספר התיבות ואותיות, כמבואר בטו"ח (קג). מלבד מה שיש בהם סוד מופלא... ומהסוד שבהם יכולין לעשות רושם למעלה עד כדי שיתקיים המכוון באותו ברכה. ואי תקשה, אם כן, מה זה שאמרו חכמים תפלה בכל לשון, דלפי מאי דפרישית היה צריך להתפלל דוקא בלשון הקודש? — זו אין קושיא, דרחמנא לבא בעי, וכל מי שמתכוון בתפלתו באיזה לשון שירצה, אפילו הכי אותה התפלה עושה רושם על אותו הדרך שתקנוהו אנשי כנסת הגדולה בלשונם הקודש'. (פני יהושע — ברכות כח: וע' בגליוני הש"ס כאן שדן בדבריו, ובהגהות ר"א לנדא כאן, ובבאור הלכה קא"ד ד"ה יכול).

'יכול להתפלל בכל לשון שירצה. והני מילי בציבור...' —

יצריך כל בעל שכל להתבונן במאמר הזה, ולא יטעה לומר שדעת רבי יוחנן שיכוין השואל לשאול צרכיו למלאך שיצטרף לתפילתו ולהקריבה ולהשמיעה לפני השם יתברך, כמו שאמרו (ירושלמי ברכות טא) לא תצווח לא למיכאל ולא לגבריאל אלא לי צוח ואני עני לך. וכוונת רבי יוחנן ידועה למשכילים ולמבינים טוב לחש... וזה ביאור המאמר, שבא להעיר האדם לכוין בתפילתו כוונה רצויה, ולהסיר מלבו בעת התפילה כל מסך וכל מחשבה המבדלת, ויהיה כלי זך ונקי, ואל תהיה מחשבתו בחלק חק הגוף כלל, רק בחלק חק הנפש, ויהיה כולו לה'. ולפי שלשון ארמי זר ואינו שגור בפי האדם, וטבע הנפש להתערב בו, ואין הכוונה מצויה להתפלל בלשון ההיא, אמר שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמית, רצה לומר, הכחות הטובות אשר מהם נמשכו המעלות הטובות, כי הם נקראים מלאכי השרת...'. (כלבו י. מובא בש"ה הק' מסכת ראש השנה כח בהגהה)

ימצוה מן המובחר הוא דוקא בלשון הקודש... וגם עיין בתשובת חתם סופר (אר"ח פד פו) שהאריך בכמה ראיות דמה שהתירו להתפלל בכל לשון, היינו דוקא באקראי, אבל לקבוע

בקביעה תמידית ולהעמיד ש"ץ ולהשכיח לשון הקודש לגמרי, זה אי אפשר בשום אופן. ע"ש. ועוד מחמת כמה וכמה טעמים נכוחים, האריכו כל גאוני הזמן בספר דברי הברית, והסכימו שאיסור גמור הוא לעשות כן, ולאפוקי מכתות חדשות שנתפרצו מחוץ למדינה בזה והעתיקו את כל נוסח התפלה ללשון העמים. ועבירה גוררת עבירה, שדלגו הברכה של קיבוץ גליות וברכת 'ולירושלים עירך', וכשם שרוצים להשכיח זכרון ירושלים, כן רוצים להשכיח לשון הקודש מישראל פן יגאלו בזכות שלא שינו את לשונם. הקב"ה ישמרנו בדיעות אפיקורסות כאלה' (משנה ברורה שם).

'והנה בעו"ה לא נשאר לנו מקום ליהדות שלמה וטהורה חוץ מבית הכנסת, ולכן צריך לדקדק ששם תהא לשון הקודש השוררת היחידה. ודבר זה, שאוסרים השימוש בלשון זרה בביהכ"נ, מעורר בלב את הצורך ללמוד לשון הקודש, ויש לאיסור זה כח השפעה גדול ביודעים ובלא יודעים, שעל ידי כן מתעצם בלב הרגשת הקדושה של התפילה ושל בית הכנסת. ויש גם טעם שני לאיסור, שלא לשנות ממנהג אבותינו... ויקוב הדין את ההר: בבית הכנסת משתמשים רק בלשון הקודש! והתפילה נאמרת רק בשפת קדושינו אנשי כנסת הגדולה ושפת כל הדורות, שהרוו אותה בדם לבם ובדמעות עינם'. (שו"ת שרידי אש ח"ב ט)

דף לד

זכמה גובהן של מים, שנים עשר מיל כנגד מחנה ישראל' — כן הגרסה ב'עין יעקב', ולא גרסין 'שנים עשר מיל על שנים עשר מיל', שהמים לא היו אלא י"ב מיל בגובה, ורחבם כרוחב הירדן, ועוביים לאורך הירדן כפי שיעור עומק הירדן. (חדושים ובאורים)

'עמדו על אותן אבנים ושיערום, כל אחת ואחת שקולה כארבעים סאה'... — לא היה זה בדרך הטבע, לשאת משקל גדול כל כך (כ-340 ק"ג לפחות), אלא נס עשה הקב"ה לתת בידם כח כזה באותה שעה. (בן יהודה).

(ע"ב) זייטב בעיני הדבר — אמר ריש לקיש: בעיני ולא בעיניו של מקום' — פירשו הראשונים על פי המדרש, ודאי לא היה טוב בעיני משה ששלחו מרגלים ולא האמינו לדברי המקום שאמר להביאם אל ארץ זבח חלב ודבש, ומהו 'זייטב בעיני' — שנאות משה לדבריהם במה שאמרו לשלוח מרגלים, כי היה סבור שבכך שהוא יסכים לשלח יאמינו ישראל ולא ירצו לשלח. משל לאדם שאמר לחברו מכור לי חמורך. אמר לו הן. אמר לו רצונך שאנסנו? אמר לו: בהר ובבקעה. אמר לו: כיון שאינך מוחה על ידי לא אנסנו. כך היה סבור משה שכשיאמר לשלח יאמינו ישראל ולא ישלחו. ואולם בעיני המקום לא טוב, כי הכיר מחשבותם שלא יחזרו בהם מלשלח (עפ"י תוס' שני ותורא"ש).

אמר רבי חייא בר אבא: מרגלים לא נתכוונו אלא לבושתה של ארץ ישראל, כתיב הכא ויחפרו